

"ANALYSIS OF LEGISLATION AND THEORETICAL INFORMATION ON THE RIGHTS OF INDIVIDUALS UNDER CRIMINAL PROSECUTION"

Salim Kudratovich Jumayev

Senior lecturer of the department of military and physical training at the Law Enforcement Academy

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14265210>

ARTICLE INFO

Received: 25th November 2024

Accepted: 29th November 2024

Online: 30th November 2024

KEYWORDS

Criminal prosecution, suspect, rights and obligations of the suspect, investigator, pre-trial stage, state bodies, constitutional rights.

ABSTRACT

This article examines the rights of individuals under criminal prosecution, with a particular focus on suspects. The author presents their views on the rights and obligations of this participant in criminal procedural legislation. Additionally, the article analyzes gaps and theoretical issues related to the rights of suspects as defined in the legislation.

ЖИНОЙ ТАЪҚИБ ОСТИДАГИ ШАХСЛАРНИНГ ҲУҚУҚЛАРИГА ДОИР ҚОНУНЧИЛИК ВА НАЗАРИЙ МАЪЛУМОТЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ

Жумаев Салим Кудратович

Хуқуқни муҳофаза қилиш Академияси Харбий ва жисмоний тайергарлик кафедраси катта уқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14265210>

ARTICLE INFO

Received: 25th November 2024

Accepted: 29th November 2024

Online: 30th November 2024

KEYWORDS

Жиноий таъқиб, гумон қилинувчи, гумон қилинувчининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, терговчи, ишни судга қадар юритиш босқичи, давлат органлари, конституцион ҳуқуқлар.

ABSTRACT

Мазкур мақолада жиноят таъқиб остидаги шахсларнинг, хусусан гумон қилинувчининг ҳуқуқлари ҳақида сўз юритилган бўлиб, унда муаллиф мазкур процесс иштирокчисининг жиноят-процессуал қонунчиликдаги ҳуқуқлари, бурчларига доир қарашларини баён қилган. Шунингдек, мақолада қонунчиликда гумон қилинувчининг ҳуқуқлари билан боғлиқ бўшлиқлар ҳамда назарий муаммоларни таҳлил этган.

Жиноий таъқиб — жиноят содир этганликда гумон қилинувчи ёки айбланувчи шахсларга нисбатан давлат органлари томонидан қонуний жавобгарликни таъминлаш мақсадида олиб бориладиган ҳуқуқий жараён дир. Бу жараён жиноят содир этилганлиги ҳақидаги маълумотлар асосида бошланиб, тергов, далилларни йиғиш, айбловни расмийлаштириш ва суд муҳокамаси каби босқичларни ўз ичига олади.

Президент Ш.Мирзиёев “Хуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимлари томонидан ушланган шахс махсус бинога олиб келинганидан кейин бу ҳақда унинг оила аъзолари дарҳол хабардор қилиниши керак. Буни суриштирувчи, терговчи ва бошқа ваколатли шахснинг мажбурияти сифатида қонунда аниқ белгилаб қўйишни таклиф этаман”¹, деб таъкидлади.

Жиноий таъқиб остидаги шахсларнинг ҳуқуқлари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Жиноят-процессуал кодекси ва бошқа қонун ҳужжатлари билан кафолатланган. Улар адвокат ёллаш ва ҳар қандай тергов ҳаракатларида ҳимоячининг иштирокини талаб қилиш ҳуқуқига эгадир. Шунингдек, шахс ўз хоҳишига кўра тушунтириш бериш ёки сукут сақлаш ҳамда ўзини ёки яқин қариндошларини айблайдиган кўрсатмалар беришга мажбур этилмаслик ҳуқуқига эга.

Шахснинг шаъни ва қадр-қимматини ҳимоя қилиш алоҳида кафолатланади. Қийноққа солиш ёки ҳар қандай зўравонлик ва тазйиқ қонун билан тақиқланган. Агар шахс тергов ёки суд жараёнида ишлатилаётган тилни тушунмаса, унга бепул таржимон хизмати тақдим этилади. Терговчи, прокурор ёки суднинг ҳаракатлари ёки қарорларидан юқори турувчи органларга шикоят қилиш ҳуқуқи ҳам кафолатланган.

Қамоқда сақланаётган шахслар ўз яқинлари билан учрашиш ҳуқуқига эга. Шунингдек, айбланувчи ёки судланувчи суд муҳокамасида шахсан иштирок этиши ва ўзини ҳимоя қилиши учун барча шароитлар таъминланади. Бу ҳуқуқлар жиноий таъқиб жараёнида адолат ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган. Энди жиноий таъқиб остидаги гумон қилинувчининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, у билан боғлиқ қонунчиликдаги айрим бўшлиқлар ҳақида мулоҳаза юритамиз.

Шахс Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг (кейинги ўринларда ЖПК деб юритилади) 221-моддасида назарда тутилган асосларга кўра, жиноят содир этишда гумон қилиниб ушланган бўлса ёхуд ишда уни жиноят содир этишда гумон қилишга асос берувчи маълумотлар мавжуд бўлса, у жиноят ишида гумон қилинувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилинади.

Шахсни гумон қилинувчи сифатида эътироф этиш тўғрисида суриштирувчи, терговчи ёки прокурор қарор чиқаради. Ана шу қарор чиқарилган вақтдан бошлаб гумон қилинувчи шахс жиноят процессуал ҳуқуқининг субъекти ҳисобланади ва муайян ҳуқуқ ҳамда мажбуриятларга эга бўлади².

ЖПК 221-моддасига асосан, жиноятни содир этишда гумон қилинган шахс қуйидаги асослардан бири мавжуд бўлганда ушлаб турилиши мумкин:

- 1) шахс жиноят устида ёки бевосита уни содир этганидан кейин қўлга тушса;
- 2) жиноят шохидлари, шу жумладан жабрланувчилар уни жиноят содир этган шахс тариқасида тўғридан-тўғри кўрсатсалар;
- 3) унинг ўзида ёки кийимида, ёнида ёки уйида содир этилган жиноятнинг яққол излари топилса;

¹ Мирзиёев Ш.М. Конституция ва қонун устуворлиги – ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятининг энг муҳим мезонидир // Халқ сўзи. – 2019. – 9 дек.

² Миразов Д.М. Терговга қадар текширув ўтказиш асослари, тартиби ва хусусиятлари: Ўқув қўлланма. – Тошкент: ИИБ Академияси, 2016. – Б. 36.

4) шахсни жиноят содир этишда гумон қилиш учун асос бўладиган маълумотлар мавжуд бўлиб, у қочмоқчи бўлса ёки доимий яшайдиган жойи йўқ ёхуд шахси аниқланмаган бўлса.

Юқорида қайд этилганлар шахсни жиноят содир этганликда гумон қилиб ушлаб туриш учун қонуний асос ҳисобланади. Лекин, ишни судга қадар юритиш амалиётида бу борада талайгина муаммолар мавжуд. Жумладан, ЖПКнинг 221-моддаси биринчи қисмидаги “шахсни жиноят содир этишда гумон қилиш учун асос бўладиган **маълумотлар мавжуд** бўлиб, у қочмоқчи бўлса ёки доимий яшайдиган жойи йўқ ёхуд шахси аниқланмаган бўлса”, деган тўртинчи банди бизнинг мавҳум норма ҳисобланади.

Фаҳмимизча, ушбу бандда ношкора маълумотлар назарда тутилмоқда, чунки ошкор этилиши мумкин бўлган маълумотлар мазкур модданинг қолган учта бандларида белгиланган. Назаримизда, мазкур банд ҳар қандай айбсиз шахсни “тезкор ва махфий маълумотлар” ниқоби остида ушлаб олиб келишга, вақтинча сақлаш ҳибсхонасига жойлаштиришга, унга нисбатан ноқонуний усуллар қўлланилишига ва унинг таъсирида шахсдан кўрсатмалар олинишига “кенг йўл очиб беради”.

Тезкор-қидирув ҳаракатлари натижасида олинган маълумотларнинг ўзи гумон қилинувчига нисбатан ушлаб туриш тарзидаги процессуал мажбурлов чорасини қўллаш учун етарли бўлмайди. Бу йўл билан олинган маълумотлардан жиноят содир этишда гумон қилинган шахсни ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларига келтириш, сўроқ қилиш ва унинг иштирокида бошқа тергов ҳаракатлари ўтказишда фойдаланиш мумкин. Лекин шахсга нисбатан ушлаб туриш тарзидаги чорани қўллаш ва уни вақтинча сақлаш ҳибсхонаси камераларига юбориш учун гумон процессуал манбалардан олинган фактик маълумотларга асосланган ва процессуал мустаҳкамланган бўлиши талаб этилади³.

Шу боис ЖПК 221-моддаси иккинчи қисми қуйидаги таҳрирда ифодаланиши лозим:

“Ички ишлар органи ходими ёки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи бошқа органнинг ходими амалга оширилган ушлаб туриш ҳақида ушбу кодекснинг 221-моддаси биринчи қисми 1-3-бандларига асосан ушланган шахс ички ишлар органига ёки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи бошқа органга келтирилган пайтдан эътиборан ўн икки соат ичида, 4-бандига асосан ушлаб турилган ҳолатда дарҳол прокурорга ёзма шаклда хабар бериши шарт”.

ЖПК 47-моддаси (гумон қилинувчи)га кўра, гумон қилинувчи жиноят содир этгани тўғрисида маълумотлар бор бўлса-да, бу маълумотлар уни ишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш учун етарли бўлмаган шахсдир.

Д.М.Миразовнинг фикрича, шахс гумон қилинувчи сифатида жиноят ишига жалб қилингандан сўнг унинг жиноят содир этганлигини фош қилиш билан бирга, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини таъминлаш масаласи туради. Агар гумон қилинувчи ушлаб турилган бўлса, юқоридаги ҳуқуқлардан ташқари ушланганларни ушлаб туриш

³ Турдиев А.К. Жиноят ишини кўзғатиш босқичида фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқларига нисбатан жиноят-процессуал ҳуқуқбузарликларни содир этилиши: Юрид. фан. номз. ... дис. – Тошкент, 2007 й., -Б.71–72.

жойларида бўлиши билан боғлиқ процессуал ҳолатидан келиб чиқиб бир қатор ҳуқуқларга ҳам эга бўлади⁴.

Бирор жиноятни содир этишда гумон қилинаётган шахс иш қўзғатилгунга қадар ушланган бўлса ва ЖПКнинг 225-моддаси (ушлаб туриш баённомасини тузиш ва ушлаб туришнинг асослигини текшириш)да назарда тутилган текшириш ушлаб туришнинг асосли эканлигини тасдиқлаган бўлса, терговчи шахсни ушлаб туриш, иш қўзғатиш ва ишда гумон қилинувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш ҳақида тўхтама қилиб, уларни битта қарорда баён қилади. Шу мақсадда, фикримизча ЖПКнинг 47-моддаси (гумон қилинувчи)ни қуйидаги мазмундаги янги иккинчи қисм билан тўлдириш таклиф этилади:

Шахс қуйидаги вақтдан бошлаб гумон қилинувчи ҳисобланади:

- 1) *гумон қилинувчи тариқасида эътироф этиш тўғрисида қарор чиқарилган пайтдан;*
- 2) *гувоҳ ёки жабрланувчи жиноят содир этган шахс сифатида кўрсатув берган ёки унга нисбатан терговга қадар текширув ҳаракатлари бошланган вақтдан;*
- 3) *шахс ушбу Кодекснинг 224-моддасида белгиланган тартибда ушланган вақтдан бошлаб.*

Гумон қилинувчи бошланғич ҳуқуқий мақом бўлиб, шахсни ишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш учун етарлича маълумотлар тўпланган ҳолатда у ишда айбланувчи тариқасида жалб этилади⁵. Шу билан бирга қайд этиш жоизки, ушбу ҳуқуқий институт иш бўйича қонунийликка риоя этиш ва ҳақиқатни аниқлашда жуда муҳим омил эканлигига етарли даражада эътибор берилмаяпти. Гумон қилинувчининг, айбланувчининг ҳимоя ҳуқуқини суриштирув ва дастлабки тергов жараёнида ҳам, суд муҳокамаси бораётганда ҳам қўпол тарзда бузиш ҳоллари барҳам топмаган⁶.

Шу боис, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2003 йил 19 декабрдаги 17-сонли “Гумон қилинувчи ва айбланувчини ҳимоя ҳуқуқи билан таъминлашга оид қонунларни қўллаш бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорида, судларнинг эътибори Жиноят-процессуал кодексининг гумон қилинувчига, айбланувчига унинг ҳимоячи олиш, айнан нимада гумон қилинаётганлиги ёки айбланаётганлигини, маҳкумга эса, у қандай жиноят содир этганликда айбдор деб топилганлигини билиш ҳуқуқини кафолатловчи 46, 48-моддалари талабларига қатъий риоя қилиниши зарурлигига қаратилиши лозимлиги кўрсатиб ўтилган. “...ҳимоячи айбланувчи шахснинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш учун унга айб

⁴ Миразов Д.М. Терговга қадар текширув ўтказиш асослари, тартиби ва хусусиятлари: Ўқув қўлланма. – Тошкент: ИИВ Академияси, 2016. Б. 37.

⁵ Абдусаламов Ғ.М. Жиноят процессида шахсий манфаатга эга бўлган иштирокчилар ҳуқуқларининг кафолатлари: Юрид. фан. номз. ... дис. – Тошкент: ТДЮИ, 2007. – Б. 26.

⁶ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2003 йил 19 декабрдаги 17-сон “Гумон қилинувчи ва айбланувчини ҳимоя ҳуқуқи билан таъминлашга оид қонунларни қўллаш бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарори.

эълон қилинишидан аввал иштирок этиш ҳуқуқига эга бўлади ва бу иштирок этиш вақти шахсни гумон қилинувчи сифатида ушлаб туришдан бошланади”⁷.

Гумон қилинувчининг, айбланувчининг ҳимоя ҳуқуқини таъминлаш мақсадида, шахс ЖПКнинг 221, 227-моддаларида назарда тутилган тартибда ушланган ёки эҳтиёт чораси сифатида қамоққа олинган (ЖПК 242-моддаси) ҳолларда жиноят ишини юритишга масъул давлат органларининг мансабдор шахслари маҳбус сақланаётган жой ҳақида унинг яқин қариндошларига ёки унинг илтимосига кўра бошқа шахсларга, вояга етмаганлар тўғрисида эса, шунингдек, унинг қонуний вакилига ЖПК 217-моддасининг 1-қисмида белгиланган тартиб ва муддатда хабар беришлари шарт⁸.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2003 йил 19 декабрдаги 17-сонли “Гумон қилинувчи ва айбланувчини ҳимоя ҳуқуқи билан таъминлашга оид қонунларни қўллаш бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорига кўра, гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг яқин қариндошлари деганда, унинг ота-онаси, туғишган ва ўғай ака-укаси ва опа- сингиллари, эри(хотини), фарзандлари (фарзандликка олинганлар), бобоси, бувиси, неваралари, шунингдек, эр(хотин)ининг ота-онаси, туғишган ва ўғай ака-укаси ва опа-сингиллари назарда тутилади

Таҳлилларга кўра, ишни судга қадар юритишда гумон қилинувчининг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликлари қуйидаги босқичларда поймол этилмоқда:

- 1) шахсни жиноят содир этишда гумон қилиб ушлаб туришда;
- 2) жиноят ишини кўзғатиш босқичида;
- 3) шахсни гумон қилинувчи сифатида жалб этиш ва сўроқ қилишда.

Шахсни жиноят содир этишда гумон қилиб ушлаб туриш жараёнида қўйидаги муаммолар мавжуд:

биринчидан, шахснинг ушлаб турилганлиги ҳақида унинг яқин қариндошларига хабар қилмаслик;

иккинчидан, жиноят содир этишда гумон қилиниб ушлаб турилган шахсга қонунда белгиланган ҳуқуқларини (талаб даражасида) тушунтирмаслик;

учинчидан, жиноят содир этишда гумон қилиниб ушлаб турилган шахсни холислар иштирокисиз шахсий тинтув қилиш;

тўртинчидан, ушлаб турилган шахсга, шахсий тинтув ўтказилганлиги ҳақидаги баённоманинг нусхасини бермаслик;

бешинчидан, ушлаб туриш ва шахсий тинтув жараёнида гумон қилинувчининг эътирозлари ёки таклифларини эътиборга олмаслик, бу ҳақида мазкур процессуал ҳаракатлар ўтказилганлиги юзасидан тузиладиган баённомаларда қайд этмаслик;

олтинчидан, гумон қилинувчининг ҳимояланиш ҳуқуқини лозим даражада таъминламаслик, шу жумладан унга ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш учун ҳимоячини ўз вақтида таъминлаш чораларини кўрмаслик;

⁷ Саидов Б.А., Умархонов А.Ш. Жиноят процесси принциплари: Ўқув қўлланма. – Тошкент: ИИВ Академияси, 2004. – Б. 81.

⁸ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2003 йил 19 декабрдаги 17-сон “Гумон қилинувчи ва айбланувчини ҳимоя ҳуқуқи билан таъминлашга оид қонунларни қўллаш бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарори.

еттинчидан, жиноят содир этишда гумон қилиниб ушланган шахсни қонунда белгиланган муддатдан ортиқ вақт асоссиз ушлаб туриш;

саккизинчидан, жиноят содир этишда гумон қилиниб ушлаб турилган шахсга нисбатан руҳий ёки жисмоний тазйиқ ўтказиш. Ваҳоланки, ушлаб турилган шахснинг ҳуқуқий ҳолатидан фойдаланиб, уни жиноят содир этганликда иқрор бўлишга, ўзини ёки бошқа шахсларни фош этиш тўғрисидаги кўрсатувларни беришга мажбурлаш тақиқланади⁹.

Афсус билан қайд этиш жоиз, ҳозирги кунда ҳам ишга жалб қилинган гумон остидаги шахсларга ҳуқуққа зид ҳаракатлар тўхтагани йўқ. Чироқчи туманидаги¹⁰, Андижон шаҳридаги¹¹, Бўка туманидаги¹² ҳолатлар гапимизга мисол бўлади.

Юқоридаги салбий ҳолатлар, мамлакатимиз суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш, мазкур жараёнда асосий эътибор инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлашга қаратилаётган айни вақтда содир бўлмоқда.

Шу боис, ишни судга қадар юритишда шахснинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш мақсадида суриштирув ва тергов органлари фаолияти устидан идоравий назоратни кучайтириш муҳим аҳамият касб этади.

ЖПКнинг 226-моддаси (ушлаб туриш муддати)га кўра, ушлаб туриш муддати ушланган ички ишлар органига ёки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи бошқа органга келтирилган пайтдан эътиборан кўпи билан қирқ саккиз соатни ташкил этади.

ЖПК 227-моддаси (суриштирувчининг, терговчининг ёки прокурор-нинг қарорига биноан ушлаб туриш)да эса, гумон қилинувчи ҳақиқий ушланган пайтдан бошлаб ўтган вақт айбланувчини қамоқда сақлаш ёки унинг уй қамоғида бўлиши ҳамда Жиноят кодексининг 62-моддасида белгиланганига мутаносиб равишда суд томонидан тайинланган жазо муддатига киритилиши белгиланган.

Ушлаб туриш баённомасида, шахс жиноят содир этишда гумон қилиниб ушланган реал вақт эмас, балки бир неча соат (баъзида 8 соатдан ортиқ) кечроқ вақтни қайд этилган ҳоллар ҳам мавжуд. Ваҳоланки, ЖПК 225-моддасига асосан, ушлаб турилган шахс ички ишлар органига ёки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи бошқа органга келтирилганидан сўнг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органнинг навбатчиси ёки бошқа ходими бошлиқнинг кўрсатмасига биноан ушлаб туриш баённомасини дарҳол тузиши лозим.

А.О.Шарафутдинов ҳам шахсни кўчада ушлаб, ҳуқуқ-тартибот идорасига келтириш, унинг иштирокида тергов олди ва тергов ҳаракатларини ўтказишга кетган вақт назардан четда қолаётганлигини таъкидлаган эди¹³.

⁹ Сурихин П.Л. Уголовная ответственность за заведомо незаконное задержание: дис. ... канд. юрид. наук. – Омск, 2001. – Б. 23.

¹⁰ Чироқчида ИИБдан жасад чиқди. Иш бўйича орган ходимлари қамоққа олинди. <https://qalampir.uz/news/chirok-chida-iibdan-zhasad-chik-di-ish-buyicha-organ-khodimlari-k-amok-k-a-olindi-13418>.

¹¹ ИИБ ходимлари фуқарони кишан тақиб қийноққа солгани айтилмоқда. <https://www.xabar.uz/hodisa/andijonda-iib-xodimlari-fuqaroni>.

¹² Бўкадаги ИИБдан 36 ёшли йигитнинг ўлиги чиқди. <https://www.xabar.uz/mahalliy/bokadagi-iibdan-36-yoshli-yigitning-oligi-chiqdi>.

¹³ Шарафутдинов А. О. Ушлаб туриш институтининг такомиллашуви // Ҳуқуқ – Право – Law. – 2005.–№ 3. – Б.5.

Г.Х.Тулаганованинг таъкидлашича, шахсни фактик ушлашдан то уни ҳуқуқни муҳофаза қилиш органигача келтириш вақти анча давомли бўлиши мумкин, ана шу вақт кўп ҳолларда ҳеч қаерда эътиборга олинмаяпти. Шу жиҳатдан, ЖПК 226-моддасининг биринчи қисмидаги ушлаб туриш ушланганни милицияга ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи бошқа органга келтирилган вақтдан бошланиши тўғрисидаги қоида ЖПКнинг 49-моддаси тўртинчи қисмига мос равишда “шахс ҳақиқий ушланган вақт” сўзларига алмаштирилиши лозим¹⁴.

Шахсни гумон қилинувчи сифатида жалб этиш ва сўроқ қилишда мавжуд муаммолар юзасидан мулоҳазалар:

Шахс гумон қилинувчи сифатида жиноят ишига жалб қилингандан сўнг унинг жиноят содир этганлигини фош қилиш билан бирга, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини таъминлаш масаласи туради. Агар гумон қилинувчи ушлаб турилган бўлса, ушлаб туриш жойларида бўлиши билан боғлиқ процессуал ҳолатидан келиб чиқиб бир қатор ҳуқуқларга ҳам эга бўлади. Таҳлилларга кўра, аксарият ҳолларда гумон қилинувчининг ЖПК 48-моддасида белгиланган, ушлаб турилганлиги ва турган жойи тўғрисида адвокатга ёки яқин қариндошига телефон орқали кўнғироқ қилиш ёхуд хабар бериш, шунингдек ўзига нисбатан қўйилган гумон хусусида ҳамда ишнинг бошқа ҳар қандай ҳолатлари тўғрисида кўрсатувлар бериш ёхуд кўрсатувлар беришдан бош тортиш ва кўрсатувларидан жиноят ишига доир далиллар сифатида унинг ўзига қарши фойдаланилиши мумкинлиги ҳақида хабардор бўлиш ҳуқуқи поймол этилмоқда.

Шу боис, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 13 декабрдаги “Конституция ва қонун устуворлигини таъминлаш, бу борада жамоатчилик назоратини кучайтириш ҳамда жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарорига асосан, юқорида ЖПКга киритилган норманинг (шахсни ушлаш, унга процессуал ҳуқуқларини тушунтириш, ҳимоячидан воз кечиш ҳаракатлари мажбурий тарзда видео тасвирга туширилади) киритилиши натижасида, гумон қилинувчининг барча процессуал ҳуқуқлари батафсил тушунтирилишига эришилди.

Ҳимоячидан воз кечиш гумон қилинувчини, айбланувчини кейинчалик ишда ҳимоячи иштирок этишини талаб қилиш ҳуқуқидан маҳрум этмайди. Бундай талаб барча ҳолларда қаноатлантирилиши лозим. Ҳимоячининг ишга янгидан киришиши ўша пайтга қадар амалга оширилган процессуал ҳаракатлар такрорланишини тақозо этмайди¹⁵.

Маълумки, ЖПКнинг 360-моддасига кўра, шахсни жиноят ишида гумон қилинувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш тўғрисида суриштирувчи, терговчи ёки прокурор қарор чиқаради.

Бирор жиноятни содир этишда гумон қилинаётган шахс иш қўзғатилгунга қадар ушланган бўлса ва ЖПКнинг 225-моддасида назарда тутилган текшириш ушлаб туришнинг асосли эканлигини тасдиқлаган бўлса, терговчи шахсни ушлаб туриш, иш

¹⁴ Тулаганова Г.З. Жиноят процессида процессуал мажбурлов ва унинг ўзига хос хусусиятлари: Юрид. фан. д-ри дис. – Тошкент, 2009. – Б.16.

¹⁵ Якубов Б. Гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчини ҳимоя ҳуқуқи билан таъминлаш // Одил судлов. – 2019. – № 7. – Б. 50.

қўзғатиш ва ишда гумон қилинувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш ҳақида тўхтамга келиб, уларни битта қарорда баён қилади. Қарор гумон қилинувчига у биринчи марта сўроқ қилингунига қадар эълон қилиниши ҳамда айни вақтда гумон қилинувчига ЖПКнинг 48-моддасида назарда тутилган гумон қилинувчининг ўнта ҳуқуқи ва тўртта мажбурияти терговчи томонидан батафсил тушунтирилиши лозим¹⁶.

Нафақат сўроқ қилиш, балки жиноят ишида гумон қилинувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилинганлиги ҳақидаги қарор унга эълон қилинмасдан ҳамда тегишли ҳуқуқ ва мажбуриятлари тушунтирилмасдан туриб, унга нисбатан тергов ҳаракатлари олиб борилиши мумкин эмас¹⁷.

Гумон қилинувчининг муҳим ҳуқуқларидан бири бу унинг ушланганидан кейин йигирма тўрт соатдан кечиктирмай сўроқ қилинишини талаб қилиш ҳуқуқидир. Ушбу ҳуқуқ гумон қилинувчининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлашнинг муҳим воситаси бўлиб, унинг асосиз равишда узоқ муддат ҳуқуқлари чекланишининг олдини олади¹⁸.

Гумон қилинувчини биринчи марта сўроқ қилишдан аввал, у иш юритилаётган тилни биладими, қайси тилда кўрсатув бера олиши мумкин, деган саволларга ойдинлик киритиш лозим. Гумон қилинувчининг шахси аниқлангандан кейин унга ЖПКда назарда тутилган ҳуқуқ ва мажбуриятлари тушунтирилиши, бу ҳақида сўроқ баённомаси ёки суд мажлиси баённомасида қайд этилиши керак.

Сўнг суриштирувчи, терговчи гумон қилинувчига ЖПКнинг 48-моддасида назарда тутилган процессуал ҳуқуқлари ва мажбуриятларини тушунтириши, у шартнома тузган ҳимоячининг ёхуд, бошқа ҳимоячининг сўроқда иштирок этишини таъминлаши, гумон қилинувчига унинг қандай жиноят содир этишда гумон қилинаётганлигини эълон қилиши лозим.

Гумон қилинувчи шахснинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини бузиш бевосита жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахсларни ушбу шахсларга нисбатан очиқдан-очиқ ҳурматсизлик ҳаракатида бўлиб, у фаол амалга оширилиши ёки ушбу шахсни ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминламасликда намоён бўлиб ҳаракатсизликда ифодаланиши мумкин.

Ушбу ҳаракатлар гумон қилинувчининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига зид бўлиб, ундаги шахсга хос бўлган қадриятларни инкор этувчи таърифда ифодаланади¹⁹.

Фикримизча, гумон қилинувчининг ЖПКда белгиланган ҳуқуқлари унга нисбатан асосиз гумон қилишдан ўзини ҳимоя қилиш ҳамда жиноят процессининг бошқа иштирокчилари билан процессуал муносабатларга киришиш учун етарли эмас.

Шу нуқтаи назардан, ЖПК 48-моддасида белгиланган гумон қилинувчининг ҳуқуқларига қуйидагиларни киритиш лозим:

¹⁶ Саҳаддинов С. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига шарҳлар. Умумий қисм (илмийамалий шарҳ) / Масъул муҳаррир: профессор Б.Х.Пўлатов. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2014. – Б. 103–104

¹⁷ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарори. Гумон қилинувчи ва айбланувчини ҳимоя ҳуқуқи билан таъминлашга оид қонунларни қўллаш бўйича суд амалиёти тўғрисида. 2003 йил 19 декабрь, 17-сон.

¹⁸ Саҳаддинов С. Ўша манба. – Б. 103–104.

¹⁹ Миразов Д. М. Терговга қадар текширув ўтказиш асослари, тартиби ва хусусиятлари: Ўқув қўлланма. – Тошкент: ИИБ Академияси, 2016. – Б. 37.

ушлаб турган шахсдан ўзига тегишли ҳуқуқлари ҳақида тушунтириш олиш; ҳуқуқлари чекланишига оид қабул қилинган қарорлар ҳақида хабардор қилиниш; ушлаб туриш тўғрисидаги баённома, жиноят иши қўзғатиш, жиноят ишида гумон қилинувчи тариқасида жалб этиш ҳамда процессуал мажбурлов чораларини қўллаш тўғрисидаги қарорлардан нусхалар олиш; мустақил равишда ёки ўз вакиллари, шунингдек бошқа шахслар орқали ҳимоячини таклиф қилиш; таржимон хизматидан бепул фойдаланиш; тергов ҳаракати баённомалари билан танишиш ва улар бўйича эътирозлар билдириш; ўз хавфсизлиги таъминланишини талаб қилиш; ўзи ёки ҳимоячиси томонидан тақдим этилган шикоят ёки илтимосномани қайтариб олиш; ўзини ҳимоя қилиш бўйича фикрнома тақдим этиш; процессуал келишувлар судда кўрилаётганида иштирок этиш; ушбу Кодекс билан тақиқланмаган бошқа восита ва усуллар билан ўзини ҳимоя қилиш; ҳуқуқ ва эркинликлари поймол этилган деб ҳисоблаган барча қарорлар, ҳаракатлар (ҳаракатсизлик) бўйича судга шикоят қилиш.

Хулоса ўрнида қайд этишни хоҳлардикки, жиноий таъқиб давлат ва жамият хавфсизлигини таъминлашда муҳим восита ҳисобланади. Бироқ, ушбу жараёнда гумон қилинувчиларнинг қонуний ҳуқуқлари кафолатланган бўлиши ва адолатли суд амалиёти тамойилларига риоя этилиши жуда муҳим. Қонун устуворлигини таъминлаган ҳолда жиноий таъқиб жараёни самарали ва адолатли бўлиши мумкин.

References:

1. Мирзиёев Ш.М. Конституция ва қонун устуворлиги – ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятининг энг муҳим мезонидир // Халқ сўзи. – 2019. – 9 дек.
2. Миразов Д.М. Терговга қадар текширув ўтказиш асослари, тартиби ва хусусиятлари: Ўқув қўлланма. – Тошкент: ИИВ Академияси, 2016.
3. Турдиев А.К. Жиноят ишини қўзғатиш босқичида фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқларига нисбатан жиноят-процессуал ҳуқуқбузарликларни содир этилиши: Юрид. фан. номз. ... дис. – Тошкент, 2007 й., -Б.71–72.
4. Абдусаламов Ғ.М. Жиноят процессида шахсий манфаатга эга бўлган иштирокчилар ҳуқуқларининг кафолатлари: Юрид. фан. номз. ... дис. – Тошкент: ТДЮИ, 2007. – Б. 26.
5. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2003 йил 19 декабрдаги 17-сон “Гумон қилинувчи ва айбланувчини ҳимоя ҳуқуқи билан таъминлашга оид қонунларни қўллаш бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарори.
6. Саидов Б.А., Умархонов А.Ш. Жиноят процесси принциплари: Ўқув қўлланма. – Тошкент: ИИВ Академияси, 2004. – Б. 81.
7. Сурихин П.Л. Уголовная ответственность за заведомо незаконное задержание: дис. ... канд. юрид. наук. – Омск, 2001. – Б. 23.
8. Чироқчида ИИБдан жасад чиқди. Иш бўйича орган ходимлари қамоққа олинди. <https://qalampir.uz/news/chirok-chida-iibdan-zhasad-chik-di-ish-buyicha-organ-khodimlari-k-amok-k-a-olindi-13418>.
9. ИИБ ходимлари фуқарони кишан тақиб қийноққа солгани айтилмоқда. <https://www.xabar.uz/hodisa/andijonda-iib-xodimlari-fuqaroni>.

10. Бўкадаги ИИБдан 36 ёшли йигитнинг ўлиги чиқди.
<https://www.xabar.uz/mahalliy/bokadagi-iibdan-36-yoshli-yigitning-oligi-chiqdi>.
11. Шарафутдинов А. О. Ушлаб туриш институтининг такомиллашуви // Ҳуқуқ – Право – Law. – 2005.–№ 3. – Б.5.
12. Тулаганова Г.З. Жиноят процессида процессуал мажбурлов ва унинг ўзига хос хусусиятлари: Юрид. фан. д-ри дис. – Тошкент, 2009. – Б.16.
13. Якубов Б. Гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчини ҳимоя ҳуқуқи билан таъминлаш // Одил судлов. – 2019. – № 7. – Б. 50.
14. Саҳаддинов С. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига шарҳлар. Умумий қисм (илмийамалий шарҳ) / Масъул муҳаррир: профессор Б.Х.Пўлатов. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2014. – Б. 103–104.